

РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Близнюк В. В., Яценко Л. Д.

Постановка проблеми. Країни, що перебувають у війні зіштовхуються з більш серйозними проблемами ніж бідність, макроекономічна нестабільність, бюджетний дефіцит та низькі темпи соціально-економічного розвитку. Це пов'язано із інституційною ослабленістю держави, зруйнованістю фізичного, людського та соціального капіталів, спотворенням економічних стимулів, поширенням масової бідності, безробітням. Значна мілітаризація внаслідок війни, посилює загрози криміналізації суспільства, ризики злочинності та насильництва. Першочерговим завданням функціонування економіки в цих умовах та її відновлення в повоєнний період є мінімізація наслідків безпекових, гуманітарних проблем та збереження людського потенціалу, який є вагомим джерелом ділової активності та збереження найважливіших державницьких функцій. Пошук можливостей забезпечення функціонування економіки в складних умовах слід розпочинати якомога раніше, ще під час самого конфлікту, їх використання сприятиме відродженню інституцій, ринків та підприємств; реконструкції інфраструктури; відновленню довіри і сподівань.

Важливим є здатність держави щодо забезпечення безпеки домогосподарств та громад, включаючи економічну безпеку, використовуючи верховенство права та мережі соціальних послуг. Однак, пріоритети економічного розвитку повинні зосереджуватися на зайнятості, заохоченні соціальних інвестицій, пом'якшенні ризиків функціонування бізнес середовища та мінімізації нерівності шляхом розширення можливостей до продуктивної та гідної зайнятості.

Розвиток повоєнної соціально-трудової сфери має базуватися на принципах нової парадигми економічного мислення та єдності інтровертного, інклюзивного та інноваційного розвитку, спрямованого на вирішення внутрішніх проблем країни шляхом корінної структурної перебудови у рефлексивній взаємодії із зовнішнім середовищем для забезпечення добробуту громадян та соціальної справедливості.

Внаслідок військових дій, розв'язаних Росією проти України спостерігається не лише погіршення економічної ситуації, зміна структури попиту та пропозиції робочої сили, що пов'язані як із звуженням сфери працевикористання, так втратою значної частини людського потенціалу. Одним із завдань соціально-економічного повоєнного розвитку є перетворення цих змін у позитивний потенціал економічного зростання. Тому, з'ясування характерних особливостей функціонування повоєнного ринку

праці дозволить встановити ті тенденції у його формуванні, які чинять суттєвий негативний вплив на соціально-економічний розвиток, а отже – несуть загрози економічній та соціальній безпеці держави.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених частин проблеми. Особливу увагу дослідженням проблем регулювання та розвитку ринку праці в Україні приділяли вітчизняні вчені: В. Антонюк, С. Бандур, В. Брич, Л. Безтелесна, Т. Бурлай, М. Ведерніков, В. Гесць, О. Грیشнова, М. Долішній, О. Дороніна, Т. Заяць, С. Злупко, Л. Ільч, А. Колот, С. Кожем'якіна, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Левченко, Ю. Маршавін, О. Новікова, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Петюх, Л. Семів, М. Семікіна, Л. Шаульська, О. Цимбал та інші. Попри багатоаспектність досліджень щодо особливостей та перспектив розвитку ринку праці в умовах суспільних трансформацій, проблематики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, подальшого розвитку потребує низка теоретичних, методологічних та практичних аспектів його регулювання в умовах воєнної та повоєнної економіки. Необхідний пошук новітнього інструментарію державного регулювання ринку праці у складний період для розвитку економіки та наближення трудової політики України до кращих європейських зразків. Усе це обумовило актуальність, визначення мети, постановку завдання, логіку та структуру дослідження.

Метою є ідентифікація ключових загроз соціальній безпеці на ринку праці України, що є наслідком війни РФ проти України та обґрунтування перспектив щодо їх нейтралізації.

Виклад основного матеріалу. Трудова сфера є ключовою домінантою економічної системи, від її стану безпосередньо залежить продуктивність праці, економічне зростання, формування конкурентних переваг виробництва, добробут працюючого населення та загалом суспільний прогрес і соціальна злагода в суспільстві. Разом з цим, в процесі її функціонування переплітаються інтереси його суб'єктів та відповідно відображаються усі суспільні процеси, включаючи економічні, політичні, демографічні, соціальні тощо.

В Україні з початку військової агресії РФ у 2014 р. серед основних факторів погіршення економічної ситуації стали: руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де відбуваються бойові дії, та дезорганізація усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів; ускладнення внаслідок загострення політичної

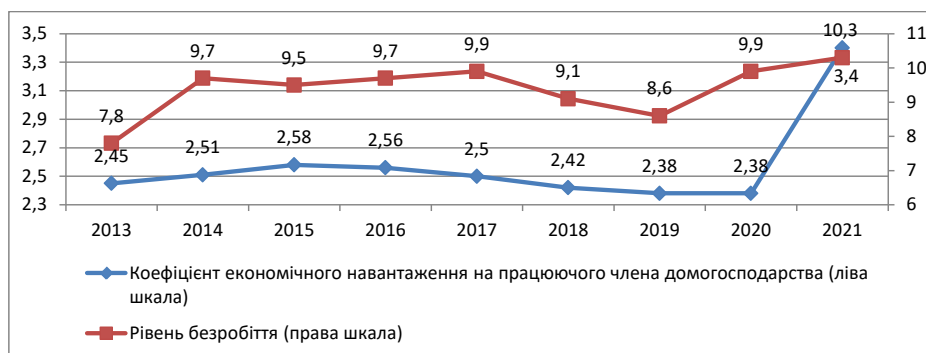

Рис. 1. Динаміка рівня безробіття та коефіцієнта економічного навантаження на працюючих в Україні в період тривання воєнного конфлікту

Джерело: Державна служба статистики

ситуації відносин з основними торгівельними партнерами, що призвело до часткової втрати зовнішніх ринків; погіршення інвестиційного клімату, що призвело до зменшення обсягів інвестиційних потоків; скорочення внутрішнього попиту внаслідок спаду виробничих процесів та падіння купівельної спроможності населення. Найвідчутнішими для суспільства наслідками військової агресії є соціальні, що вимірюються, насамперед, кількісними і якісними втратами самого цінного ресурсу країни – людського потенціалу. Розгортання військових дій на території України і пов'язані з цим економічні потрясіння призвели до деструктивних змін та посилення напруженості на ринку праці. Погіршення умов у сфері прикладання праці стало серйозним викликом на шляху розвитку та реалізації трудового потенціалу, самореалізації людей праці і загалом виступило руйнівним фактором суспільного прогресу та добробуту працездатного населення і членів їх родин. Зокрема, у порівнянні з 2013 р. до 2021 р. за чисельністю робоча сила скоротилась на 16,5% (найбільші скорочення відбулись у перші роки воєнних дій у 2014 та 2015, коли відбулась анексія території Автономної Республіки Крим та тимчасова окупація частин територій Донецької та Луганської областей). Основні причини скорочення робочої сили в цей період пов'язані з захопленням та тимчасовою окупацією територій і загибли та особи, що отримали інвалідність під час воєнного протистояння в східних регіонах країни. За підрахунками УВКПЛ ООН, загальна кількість людських втрат, пов'язаних з конфліктом в Україні (з 14 квітня 2014 року по 31 січня 2021 року), становить 42000–44000: 13100–13300 загиблих (щонайменше 3375 цивільних осіб, приблизно 4150 українських військових та приблизно 5700 членів озброєних груп); та 29500–33500 поранених (7000–9000 цивільних осіб, 9700–10700 українських військових та 12700–13700 членів озброєних груп¹.

Рівень зайнятості населення, що був досягнутий у 2013 р. на рівні 67,3%, у перші два воєнні роки знизився до 64,7, втрачений рівень показника вдалось відновити лише у 2019 р. Зниження ділової і економічної активності та збільшення кількості осіб, які покидали ринок праці та відмовлялись від активного пошуку роботи відбулось внаслідок руйнації інфраструктури на територіях промислових регіонів, де розгортались бойові дії, дезорганізації усталених виробничих зв'язків і критично важливих поставчань ресурсів; закриття значної кількості підприємств; ускладнення відносин з основними торгівельними партнерами; погіршення інвестиційного клімату. Це призвело до зростання безробіття: попри скорочення чисельності населення працездатного віку, кількість безробітних в перші роки стрімко збільшувалось, рівень безробіття працездатного населення з довоєнного рівня 7,8% зріс майже на 2 в.п.. Високий рівень безробіття так і не вдалось подолати до початку повномасштабної війни, до того ж на ускладнення ситуації на ринку праці вплинула криза, пов'язана з поширенням пандемії COVID-19 (рис. 1).

У 2020–2021 рр. в Україні загальна кількість недовикористаної робочої сили віком 15–70 років (з урахуванням неповної зайнятості, пов'язаної з тривалістю робочого часу, безробітного населення та потенційної робочої сили) становила біля 1,9 млн осіб., рівень недовикористання робочої сили – 10,5 відсотків. Варто відзначити, що приблизно половина потенційної робочої сили перебували в стані незайнятості 12 місяців і більше, що суттєво загострює ризики довготривалого безробіття. Довготривале безробіття не дає можливості державі повною мірою використовувати трудовий потенціал країни для розвитку соціально-економічної сфери та знижує економічну спроможність держави. Його наслідками є втрати обсягів ВВП, недоотримання надходжень до соціальних фондів та додаткове навантаження на них, адже їх бюджет повинен збільшувати витрати на фінансування захо-

¹ ООН підраховувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Radio свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-kst-gertv-bojovuyh-donbas/31110937.html> (дата звернення: 12.04.2022).

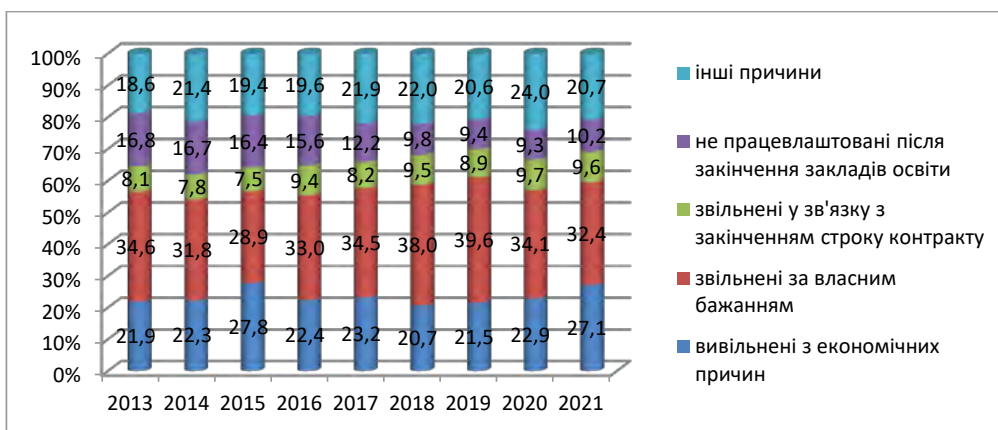

Рис. 2. Безробіття населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2013–2021 рр., %

Джерело: Державна служба статистики

дів сприяння зайнятості та соціального захисту безробітного населення².

Статистика безробіття за причинами незайнятості свідчить про значне поширення практики примусових звільнень з економічних причин. У структурі безробітних частка вивільнених з економічних причин у 2021 р. становила 20,7%, майже 10% безробітних ті, хто не працевлаштовані після закінчення закладів освіти (рис. 2).

Попри те, що кількість безробітних більш ніж утричі перевищує кількість вільних робочих місць, за окремими професійними групами на одне робоче місце претендує 8-17 осіб. Економічні наслідки військового протистояння у поєднанні з накопиченими проблемами у сфері неузгодженості потреб ринку праці та освітньо-професійної підготовки відобразились поглибленням асиметрій на ринку праці, що загострює проблему ефективного використання робочої сили. Глибина професійних дисбалансів асиметрії в роки воєнного протистояння, що оцінюється за допомогою коефіцієнта асиметрії, коливання якого знаходиться в межах 2,3–2,5, свідчить про досягнення критичної розбалансованості вітчизняного ринку праці. Саме ця проблема знаходячись на прямому перетині попиту та пропозиції робочої сили і виступає перешкодою на шляху ефективного реалізації трудового потенціалу.

У підсумку, зазначені проблеми трудової сфери, що загострилися в наслідок воєнного конфлікту, зумовили погіршення якісних характеристик робочої сили, падіння рівня життя населення та збільшення економічного навантаження на працюючих, послаблення мотивації до праці, скорочення надходжень до бюджетів і соціальних фондів при збільшенні навантаження на них.

Ускладнення ситуації в економіці в цілому та на ринку праці, зокрема, і, відповідно, скорочення трудових джерел доходів та купівельної спроможності населення зумовили зубожіння працюючих і їх родин, звуження можливості доступу до соціальних послуг. Реальна заробітна плата працюючого населення у 2014 та 2015 рр. в цілому по країні зменшилась відповідно на 13,5% та 9,9%, реальний наявний дохід на 11,5% та 20,4%. Падіння реальних наявних доходів населення в ці роки відбулось в усіх без виключення регіонах України, а в Донецькій, Луганській та Дніпропетровській областях воно відбувалось і в наступному 2016 р. Причому, у 2015 р. реальні доходи населення Луганської та Донецької областей зменшились на 45%. Поступове відновлення позитивної динаміки щодо щорічних змін реальних доходів населення України в наступні роки не забезпечили гідного рівня добробуту населення (рис. 3).

Результати національних щорічних моніторингових опитувань, що проводить Інститут соціології НАНУ, свідчать, що у 2020 р. 22,4% респондентів вважали себе безумовно бідними, оскільки в їхніх сім'ях подушний дохід не перевищував офіційно затверджений прожитковий мінімум, дохід 32,0% опитаних знаходився у межах одного-двох прожиткових мінімумів, тобто, 54,4% визнавали себе малозабезпеченими³. За самооцінкою українських домогосподарств, визначеною на основі соціологічних обстежень Державної служби статистики України, в період воєнної агресії від 2,8% до 4,5% респондентів зазначали, що вони стикаються з голодом, сфера споживання більше 40% з усіх опитаних обмежується придбанням продуктів харчування і лише незначна частина населення відзна-

² Близнюк В.В., Яценко Л.Д. Довготривале безробіття: реалії сучасного ринку праці України. *Україна: Аспекти праці*. 2021. № 1. С. 17-26. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/19963> (дата звернення: 12.01.2022).

³ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. пр. Київ: НАНУ, Інститут соціології НАН України. Випуск 7 (21), 2021. 546 с.

Рис. 3. Зміна реальної заробітної плати та реального наявного доходу населення України, відсотків до попереднього року

Джерело: Державна служба статистики

Таблиця 1

Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом року, %

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
було достатньо і робили заощадження	10,4	8	6,2	6,2	7,8	8,7	11,2	11,8
було достатньо, але заощаджень не робили	50,5	46,9	45,7	45,7	49,6	47,6	49,3	48,4
постійно відмовлялися в найнеобхіднішому, крім харчування	35,8	41,4	43,2	44	38,1	40,2	36,7	36,6
не вдалось забезпечити навіть достатнє харчування	3,3	3,7	4,9	4,1	4,5	3,5	2,8	3,2

Джерело: Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів

чала, що їх родинам, крім придбання всього необхідного, вдається робити заощадження⁴ (табл. 1).

Початок повномасштабної війни вніс суттєві зміни в функціонування вітчизняної економіки та ринку праці. За період 24 лютого – 17 березня щонайменше було пошкоджено, зруйновано або захоплено 411 закладів освіти, 36 закладів охорони здоров'я, 1600 житлових будинків, 26 заводів або їхніх складів, 15 аеропортів, 6 ТЕС/ГЕС. Окрім того, були втрачені десятки тисяч кілометрів автомобільних та залізничних шляхів, зруйновано чи виведено з ладу 15 аеропортів, 350 мостів та мостових переходів⁵. Це призвело до повного чи часткового припинення діяльності підприємств, виникнення проблем в організації роботи бізнесу та проблем логістики (до третини респондентів (29%) скаржаться на проблеми з логістикою), падіння споживчого попиту. За результатами дослідження

групи Gradus Research з початку військової агресії до 22 березня 2022 року в країні зупинили, уповільнили чи звузили свою діяльність 86% компаній, з них: 48% працює частково чи майже не працює та працює як і раніше лише 13%⁶. Тільки незначна частка вітчизняного бізнесу (6%) працює в більшому обсязі, порівнюючи з довоєнним часом. Воєнні дії змусили значну частину населення покинути своє постійне місце проживання, їх частка сягає біля 27%, зокрема, серед населення віком 18-24 та 25-34 відповідно 36 та 34%. З причин звуження поля прикладання праці та у зв'язку зі зміною місця проживання погіршилась ситуація у сфері зайнятості та доходів працюючого населення. Станом на 17 березня 2022 р. 100 і більше відсоткове залучення персоналу в порівнянні з довоєнним періодом заявляли лише 17% підприємств, від 70 до 99% підприємств до роботи залучали 10% персоналу. Результати опитування показали, що у березні поточного року серед опитаних 38% не

⁴ Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Державна служба статистики України, 2021. 21 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_sdrsd_20.pdf (дата звернення: 02.04.2022).

⁵ ЕС спільно з партнерами підраховує збитки від російської агресії. Центр економічних стратегій: веб-сайт. URL: <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/> (дата звернення: 30.03.2022).

⁶ Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною. Gradus research company: веб-сайт. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf (дата звернення: 15.04.2022)

мали роботу, 57% були працевлаштованими, серед останніх 45% мали роботу і працювали, решта не працювали при збереженні місця роботи. З числа працевлаштованих 21% отримували заробітну плату та були впевнені, що виплати збережуться і в майбутньому періоді, а 42% з них її отримували, але не мали ніяких гарантій щодо збереження виплат у наступні місяці. Зменшення розмірів виплат за працю не відчули лише у 39% працюючих, що їх отримували, у 45% заробітки скоротились. Погіршення ситуації у сфері зайнятості та оплати праці посилилось дією інфляційного фактору, що призвело до падіння купівельної спроможності населення. Зокрема, лише за березень 2022 р. продукти харчування подорожчали на 6,4% (в річному вимірі +19,6%); фармацевтична продукція – на 7,7% (в річному вимірі +13,0%); автомобільне паливо – на 7,7% (в річному вимірі +30,0%); транспортні послуги – на 2,6% (в річному вимірі +20,3%).

Враховуючи ситуацію на ринку праці України в період воєнного протистояння та необхідність забезпечення його відновлення та забезпечення сприятливих умов для продуктивної зайнятості, особливої актуальності набуває визначення ключових загроз, які перешкоджають сталому перебігу та розвитку процесів формування, розподілу та використання робочої сили. При цьому варто брати до уваги проблеми, що формувались в довоєнний період та загострилися під впливом дії численних факторів, зумовленою сучасними економічними та політичними змінами. Погіршення ситуації на ринку праці в період воєнного конфлікту стало випробовуванням для інститутів ринку праці щодо здатності максимально забезпечити його прийнятне функціонування та протидіяти загрозам у сфері зайнятості.

Аналіз тенденцій дозволяє виокремити загрози на ринку праці, загострення яких спричинено розгортанням воєнних дій на території України, серед яких є: *посилення напруження на ринку праці внаслідок бойових дій*. В результаті воєнних дій відбулось скорочення найціннішого ресурсу країни – людського потенціалу, що в перші роки російської агресії стало найвідчутнішими для суспільства наслідками окупації Криму та частини Донбасу. Найтяжчою ціною для України стали також незворотні людські втрати в результаті бойових дій. Вкрай серйозною соціально-економічною проблемою є масові вимушені переселення. Проблеми трудової сфери, що загострилися внаслідок воєнного конфлікту, зумовили погіршення якісних характеристик робочої сили, падіння рівня життя населення та збільшення економічного навантаження на працюючих, послаблення мотивації до праці, скорочення надходжень до бюджетів і соціальних фондів при збільшенні навантаження

на них. Як наслідок, це зумовило зниження рівня життя працюючих і їх родин, звуження можливості доступу до соціальних послуг.

Поряд з цим, тимчасова втрата частини території, *руйнування виробничих ланцюгів, погіршення умов для підприємництва, втрата значної частки потенціалу базових галузей промисловості та аграрного сектору, руйнація соціальної інфраструктури* призвели до значних втрат економічного потенціалу та, як наслідок, звуження поля прикладання праці, зменшення якісних робочих місць та поглиблення галузевих та освітньо-професійних диспропорцій на ринку праці.

Типовим соціально-економічним явищем для ринкової економіки є безробіття, що виступає неприйнятною альтернативою зайнятості, та проблемою, яка потребує розробки адаптаційних інструментів державної політики. Проблеми на ринку праці загострюються в зв'язку з *поширенням значних обсягів довготривалого безробіття*, в наслідок якого відбувається ослаблення мотивації до активного пошуку роботи; втрата професійних вмінь і навичок та зменшення конкурентоспроможності індивідів; зниження рівня життя, поступова деградація особистості та зростання ризику щодо нездійснення самореалізації.

Загрозою на вітчизняному ринку праці залишається *низька дієвість мотиваційних та стимулюючих чинників*. Погоджуючись з існуючими в науковій літературі поглядами, поняття «мотивація у сфері праці» та стимул, що широко використовується в теорії і практиці мотивації трудової діяльності, трактуємо, як формування активної позиції населення щодо пошуку гідної роботи, забезпечення можливостей професійно-кваліфікаційної, мотивів певної трудової поведінки людини, які стають спонукальною причиною, поштовхом до ефективної зайнятості в легальному секторі економіки⁷. Низька ж дієвість цих чинників виступає причиною низької економічної активності населення та сприяє поширенню тіньового сегменту зайнятості⁸.

В період швидких змін особливої важливості набуває *рівень адаптивності ринку праці*. Адаптивність з одної сторони – це здатність механізму забезпечити здатність суб'єктів ринку праці адекватно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього характеру та зберігати ефективність використання трудових ресурсів; з іншої сторони – зберігати сприятливі умови для їх розвитку та відтворення. Ознаками, що сприяють адаптивності ринку праці є:

⁷ Семикіна М.В., Іщенко Н.А., Родіонова М.О. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії: монографія. Кіровоград: КОД, 2009. 200 с.

⁸ Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 1998. 224 с.

- потенційні можливості реагувати на зміни, забезпечувати стійкість до дії негативних факторів та підтримувати нормальні умови функціонування;
- перманентне накопичення, модифікація, посилення характеристик ефективності ринку праці;
- здатність до постійного оновлення, удосконалення і розвитку, зберігаючи та посилюючи конкурентоспроможність;
- сприйняття норм зовнішнього середовища та здатність гнучких змін цінностей, цілей, завдань, мотивацій;
- здатність збалансовувати інтереси, що забезпечує гнучкість та мінімізацію ризиків виникнення конфліктів у взаємовідносинах.

Недостатній рівень адаптивності виступає загрозою зниження рівня та ефективності використання трудових ресурсів, загострення проблеми безробіття та зростання вірогідності соціальної ексклюзії на ринку праці.

Важливою загрозою в цей непростий для країни період виступає *недостатній рівень трудової мобільності та низький рівень її ефективності*. Підвищення трудової мобільності є важливою умовою збалансування попиту та пропозиції робочої сили, оптимізації вертикального та горизонтального, збільшення обсягу доступних робочих місць, підвищенню ймовірності успішно реалізувати набуті професійно-кваліфікаційні навички, підвищення продуктивності праці, зростання рівня життя та забезпечення економічного зростання в цілому. Поряд з цим, мобільність забезпечує зближення рівнів життя населення, зменшує загальну макроекономічну волатильність, що сприяє пом'якшенню соціальної напруженості в суспільстві.

Зміна вікової структури робочої сили, що відбувається внаслідок фізичної втрати працездатного населення в воєнний період та в результаті міграційного відтоку у поєднанні з чинниками природного характеру, що сформувались в тривалий час в умовах негативних демографічних тенденцій, загрожує збільшенням навантаження на соціальні фонди, зменшенням рівня продуктивності праці, погіршенням якісних характеристик робочої сили та скороченням її чисельності.

Загрозою на вітчизняному ринку праці залишається *низький рівень інфорсменту трудового законодавства*. Для української моделі соціально-трудоких відносин характерні розрив між нормативними і фактичними параметрами, сполучення жорстких правових рамок регулювання з домінуванням неформальних інститутів і недостатньою ефективністю інфорсменту законів на практиці. Слабкість інфорсменту не спроможна забезпечити безпечні та гідні умови праці; подолання проблеми щодо поширення неформальної та тіньової зайнятості; ефективну дію мотиваційних інструментів до продуктивної зайнятості.

Позиціонування перерахованих загроз на запропонованій карті загроз наглядно дозволяє класифікувати їх за ймовірністю та значимістю (рис. 4).

			А	В	С
Вплив	Незначний	1		5, 8	
	Помірний	2	4, 6	3	7
	Суттєвий	3	1, 2		
			Низька	Помірна	Висока
			Вірогідність		

Рис. 4. Карта загроз на ринку праці України в період війни та в період післявоєнного відновлення

Джерело: авторська розробка

Негаразди на ринку праці характеризуються не тільки загрозами, але й наслідками (впливом на робочу силу, на економіку, на суспільство в цілому). Насамперед, варто зазначити, що за терміном дії можливі наслідки можуть розглядатись як довгострокові, середньострокові та короткострокові, за способом дії – прямі чи опосередковані, за змістом – демографічні, соціальні, економічні, психологічні, екологічні тощо. Наприклад, звуження сфери прикладання праці в суспільстві наносить як прямі, так і непрямі негативні наслідки для усіх учасників соціально-трудова сфери, серед яких найсуттєвішими є : зниження на рівні життя працездатного населення та їх родин, зростання диференціації населення і збільшенню ймовірності поширення бідності, скорочення рівня купівельної спроможності населення, податкових надходжень і зменшення обсягів виробництва, виникнення та посилення соціальної напруженості в суспільстві та соціально-економічної дестабілізації, руйнація традиційних цінностей сучасного суспільства. Наслідки можуть бути умовно вимірні. Суб'єктивна якісна міра впливу стосується масштабів та сили ураження і характеризується змістовними висловами: суттєвий вплив; помірний вплив; незначний вплив. Об'єктивна кількісна міра стосується, зазвичай, числа уражених або масштабів соціально-економічних збитків (масштаби безробіття, рівень навантаження на соціальні фонди, зміна якісних чи кількісних характеристик робочої сили тощо). Для визначення напрямів щодо попередження та послаблення негативного їх впливу необхідно усвідомлювати характер та масштабність можливих наслідків.

В площині вище наведених міркувань, загрози та їх наслідки на ринку праці України можна представити наступним чином (табл. 3).

**Загрози на ринку праці України та можливі їх наслідки в період війни
та в період післявоєнного відновлення**

Загрози	Координати на карті загроз	Наслідки
1. Посилення напруження на ринку праці внаслідок бойових дій	A3	Зменшення обсягу пропозиції робочої сили Збільшення навантаження на соціальні фонди
2. Втрата/знищення виробничої та соціальної інфраструктур	A3	Поглиблення структурних диспропорцій зайнятості Проблеми доступності якісних робочих місць Зростання безробіття
3. Поширення застійного безробіття середній ймовір, середній.вплив	B2	Погіршення якості трудового потенціалу (декваліфікація) Втрата мотивації до продуктивної зайнятості Падіння рівня життя працюючих та їх родин
4. Низька дієвість мотиваційних та стимулюючих чинників на ринку праці	A2	Низький рівень економічної активності Збереження тіньової зайнятості
5. Низький рівень адаптивності суб'єктів ринку праці до нових вимог	B1	Зростання економічної неактивності (поза робочою силою) Поповнення лав безробітних Зростання вірогідності соціальної ексклюзії на ринку праці
6. Низький рівень мобільності робочої сили	A2	Посилення галузевих та освітньо-професійних асиметрій ринку праці Звуження можливостей працевлаштування Зниження продуктивності праці
7. Зміна вікової структури робочої сили	C2	Збільшення навантаження на соціальні фонди Зниження продуктивності праці
8. Низький рівень інфорсменту в трудовій сфері	B1	Збільшення сегменту неформальної та тіньової зайнятості Втрата мотивації до продуктивної зайнятості Погіршення безпеки праці та гідні умови праці

Джерело. авторська розробка

У період воєнних дій та часи повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері збереження та використання людського капіталу мають бути максимально ефективними. Важливим для залучення робочої сили в поле зайнятості в воєнний час і період економічного відновлення залишається питання забезпечення мобільності робочої сили, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє забезпеченню потреб підприємств у робочій силі.

Щодо мігрантів з України можна висловити деякі припущення – із досвіду попередніх міграційних хвиль до Європи. Скоріше за все, будуть затребувані особи із належним рівнем професійно-кваліфікаційної підготовки, з сучасним рівнем володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, з обов'язковим знанням принаймні двох іноземних мов (англійської і країни проживання), адаптовані й толерантні до культури країни-реципієнта. Також переваги матимуть освітні мігранти, які будуть здобувати першу або другу освіту за кордоном з можливістю подальшого працевлаштування. Для іншої частини мігрантів імовірно зниження професійного статусу та значні труднощі пошуку легального робочого місця.

Виняткового значення має попередня поінформованість майбутніх мігрантів щодо особливостей ринку праці, культурного та історичного контексту

країни. Це допоможе уникнути багатьох шоків у процесі адаптації до нового місця роботи і проживання.

Висновки

Під час війни не втрачають актуальності заходи щодо відновлення та запровадження адекватних заходів для забезпечення стійкості економічної системи в цілому та ринку праці, зокрема, здатних функціонувати та розвиватись в умовах нових викликів для досягнення стратегічних цілей щодо забезпечення права людини на гідну працю, нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку. Вирішення цього завдання потребує підвищення дієвості соціальних ліфтів, що сприяють створенню сприятливих умов для економічної самореалізації осіб та формування адаптивності робочої сили та ринку праці.

Політика повоєнного ринку праці повинна бути двополярною та орієнтуватися як на внутрішній сегмент, так і зовнішній – вимушених переселенців за межі країни. Стосовно внутрішнього ринку праці, попри його суттєві прогалини, незбалансованість, величезні втрати, викликані війною, потрібно створювати умови для розвитку внутрішньої мобільності в усіх зазначених вище формах. Очевидно, в процесі відновлюваного періоду виникне попит на працю, пов'язану з подоланням наслідків руйна-

ції економіки, відбудовою територій, підприємств, житлового фонду. Це потребуватиме переміщення робочої сили. Разом із тим, відродження має відбуватися на новій основі, що зумовить потребу у нових знаннях та навичках. Паралельно необхідно здійснювати структурну трансформацію економіки з відповідними перетвореннями ринку праці.

Можливості відновлення економіки та соціально-трудової сфери потрібно вишукувати ще під час воєнних дій на тих територіях, які не задіяні у конфлікті. Будь-які можливості слід використовувати задля відродження інституцій, ринків та підприємств; реконструкції інфраструктури; і відновлення довіри і очікувань. Після завершення воєнних дій, слід використати дивіденди миру з метою досягнення покращання життя та добробуту населення. Найголовнішим задля швидкого відновлення економіки є забезпечення робочими місцями та можливостей гідної зайнятості. Це вже наразі потребує формулювання основних принципів та напрямів оновленої політики зайнятості повоєнної економіки, яка має включати три основні напрями. Перший має бути зорієнтований на екстрене забезпечення зайнятості та доходів за умов стабілізації безпеки та соціо-гуманітарної стабільності для груп осіб, що постраждали від війни. Другий напрям має передбачати створення умов щодо відновлення та реінтеграції місцевої економіки приймаючих громад. І наступний напрям створення та розвитку робочих місць має базуватися на принципах концепції гідної праці та передбачати розбудову інституційної спроможності ринку праці та соціального діалогу на національному рівні.

Запровадження пілотних програм зайнятості для окремих сегментів робочої сили на тих територіях, де встановлено мир або діють мирні домовленості, мають базуватися на керівних принципах:

– *послідовність дій*, що базуватимуться на отриманих попередніх оцінках стану ринку праці та результативності програмних заходів у довоєнний час. Критерії оцінок ефективності політики зайнятості мають бути запроваджені до національних рамок пост-конфліктності та відновлення економіки;

– *інклюзивності та сталості*, тобто запропоновані заходи мають базуватися на засадах включеності до ефективної та продуктивної зайнятості та концепції гідної праці;

– *чутливості до посилення військової агресії та конфліктності*, тобто запропоновані заходи мають забезпечувати мінімізацію наслідків мілітаризації суспільства та можливої криміналізації;

– *сприяння гендерної рівності*, оскільки зміна гендерних ролей під час війни, матимуть негативний вплив на жінок.

Успіх відновлення соціально-трудової сфери – це базові засади створення та підтримки національного лідерства, формування економічних умов зниження рівня конфліктності та напруженості у поствоєнному суспільстві, що знижує рівень витрат на безпекові заходи та суттєво зменшує рівень криміналізації суспільства. Запровадження спеціально орієнтованих заходів, спрямованих на створення робочих місць саме для молоді, які звільнюватимуться з лав Збройних сил, під час війни та відразу після встановлення миру має бути економічним і політичним імперативом державної політики зайнятості та донорських асигнувань.

Крім того, зусилля мають спрямовуватися на збереження і стабілізацію персоналу підприємств. Значні резерви у цьому напрямі містять гнучкі форми організації праці та її оплати. Збереження людського потенціалу та створення умов щодо його розвитку є вищим цільовим пріоритетом держави.

Інформація про авторів:

Близнюк Вікторія Валеріївна,

доктор економічних наук,
завідувач відділом соціально-економічних проблем праці
Інститут економіки та прогнозування
26, вул. Панаса Мирного, м. Київ, 01011, Україна

Яценко Любов Дмитрівна,

головний консультант
Національний інститут стратегічних досліджень
7А, вул. Пирогова, м. Київ, 01054, Україна

Information about the authors:

Blyzniuk Viktoriia Valeriivna,

Doctor of Economic Sciences
Head of the Department of Socio-Economic Problems of Labor
Institute for Economics and Forecasting
26, Panas Mirnyi str., Kyiv, 01011, Ukraine

Yatsenko Liubov Dmytrivna,

Chief Consultant
National Institute for Strategic Studie
7A, Pirogov str., Kyiv, 01054, Ukraine